

Domagoj Vidović

NAGLASCI

1. Opće smjernice u razvoju hrvatske naglasne norme od XIX. stoljeća

O hrvatskoj se naglasnoj normi raspravlja od prvih pokušaja njezine kodifikacije u XIX. stoljeću. Već su hrvatski vukovci poput Pere Budmanija¹ u prve sveske *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU-a* unosili ispravke u odnosu na *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma* Vuka Stefanovića Karadžića (1818.), katkad mjesne, ali često i opće, neizravno usmjerujući hrvatsku naglasnu normu prema zapadnoj štokavštini. Razlike su između najmanje dvaju tipova novoštokavštine naziru i u *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga jezika* Tome Maretića (1899.), u kojoj se navode mnogi primjeri iz štokavskih govora. Osim u deskriptivnim priručnicima i radovima hrvatskih vukovaca na razlike između hrvatskoga i srpskoga naglašivanja upućivali su mnogi ugledni hrvatski jezikoslovci (poput Nikole Andrića, Stjepana Ivšića, Adolfa Bratoljuba Klaića, Junija Benešića i Mirka Deanovića). Postojanje je barem dvaju smjerova u naglašivanju u standardnim jezicima s novoštokavskom osnovicom naznačeno u *Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1960.) Matice hrvatske i Matice srpske, u kojemu su se, iako ne izrijeком, sustavno bilježile neke naglasne razlike na temelju kojih se danas međusobno razlikuju srednjojužnoslavenski standardni jezici sa štokavskom osnovicom, ponajprije hrvatski i srpski². Osvješćivanjem je tih razlika počelo preispitivanje naglasne osnovice hrvatskoga standardnog jezika, koja se dotad uglavnom temeljila na naglašivanju u jezičnim priručnicima hrvatskih vukovaca. Hrvatski su jezikoslovci u tome razdoblju nastojali da se u oblikovanje naglasne norme uključe „novoštokavski govori u SR Hrvatskoj, i u bosanskim i zapadnohercegovačkim dijelovima BiH”³ (Brozović 1971: 132), pritom ne isključujući hrvatske novoštokavske

¹ Opširnije o tome u Ligorio i Kapović 2011.

² Crnogorski jezik ima svoju staroštokavsku i novoštokavsku inačicu (standardnojezična je novoštokavska, ali je staroštokavsko naglašivanje vrlo rasprostranjeno i u javnome prostoru), a bošnjački se počeo samostalno standardizirati tek nakon raspada Jugoslavije. Treba ipak imati na umu kako su se u dijalektološkim radovima, čak i za vrijeme Jugoslavije, navodile razlike između govora bosanskohercegovačkih muslimana, katolika i pravoslavaca (pri čemu su govori muslimana i katolika, tj. bošnjački i hrvatski govori, gotovo beziznimno bili opisani kao sličniji od govora muslimana i pravoslavaca te katolika i pravoslavaca; usp. Ivić 1956.).

³ To je potpuno u suglasju s tadašnjim upućivanjem na važnost književnoga jezika bosanskohercegovačkih franjevacu u oblikovanju kasnijega hrvatskog standardnog jezika.

(i)jekavske govore zapadnoga tipa već ugrađene u normu. Istodobno je u različitim izdanjima *Rječnika stranih riječi* Adolf Bratoljub Klaić naglasno prilagođivao posuđenice, a njegov je *Naglasni sustav standardnoga hrvatskog jezika*, nažalost, otisnut prekasno da bi znatnije utjecao na oblikovanje opće naglasne norme, ali su se, kako navodi priređivač toga priručnika Božidar Smiljanić, njegovim rukopisnim izdanjem uvelike služili spikeri i glumci (Klaić 2013: 5) te je itekako utjecao na uporabnu normu 70-ih i 80-ih godina XX. stoljeća. Uključivanje je novoštokavskih ikavskih govora u oblikovanje hrvatske naglasne uporabne norme 70-ih i 80-ih godina XX. stoljeća u svojim radovima zagovarao i provodio Stjepan Vukušić (1982: 284), vrlo izravno upozoravajući na to da su u *Pravopisnome priručniku* (PHSKJ) „naglasci koji su u hrvatskom književnom jeziku gotovo jedini – uvijek na drugom mjestu”. Iako je nakon osamostaljivanja hrvatske države bilo pokušaja promjene naglasnoga inventara hrvatskoga standardnog jezika kodificiranjem tronaglasne uporabne norme (Škarić 2006.), većina je normativno usmjerenih akcentologa ostala vjerna novoštokavskoj naglasnoj osnovici u koju su ugrađeni i naglasni sustavi novoštokavskih ikavskih govora (čiji su govornici najmnogobrojniji unutar hrvatskoga jezičnog korpusa) uz određene otklone od temeljnih četiriju novoštokavskih naglasnih pravila (Anić 1994., Barić i dr. 1997., Raguž 1997., HJS, Silić i Pranjković 2007., Pranjković 2009., Vukušić i dr. 2007.) te pokušaje uspostave različitih naglasnih varijeteta i određivanja idealnoga govornika (Matešić 2009., Martinović 2018., Martinović i Matešić 2018.). Provedbom bi načela normativne hijerarhije (usporedivoga s teorijom naglasnih varijeteta) naglasna norma postala potpuno ravnopravnom sa svim ostalima jer bi se sustavom normativnih uputnica (koji se najčešće upotrebljava na leksičkoj⁴, a u određenoj mjeri i na morfološkoj razini⁵) mogle lučiti preporučene, dopuštene i istovrijedne naglasne inačice⁶ od onih koje ne pripadaju hrvatskomu standardnom jeziku. Deskriptivni je pristup, pak, uglavnom usmjeren otvaranju naglasne norme nenovoštokavskim idiomima (poglavito govorima velikih gradova; usp. Mićanović 2005.). Time bi naglasna norma jedina znatnije odstupala od novoštokavske osnovice. Naime, čak je i u leksičkoj normi, koja je sama po sebi najotvorenija, udio neštokavskih jedinica zanemariv te se uglavnom svodi na pomorske i ribarske nazive, zoonime i fitonome te etnografske

⁴ Tako se u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* normativnom uputnicom v. upućuje na normativno bolju riječ, a s pomoću normativne uputnice → normativno se neprihvatljiva riječ upućuje na normativno dobru riječ. Uputnica *usp.* uvodi poveznicu na istoznačnu i normativno istovrijednu natuknicu uz koju se nalazi obrada.

⁵ U *Hrvatskome jezičnom savjetniku* (HJS) *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* (ŠK) i *Mrežniku* poretkom se inačica naznačuje kojemu se obliku daje mala prednost (npr. *brěšāka/brěškvā/brěškvī* ili *mògu/mògnēm* u *Školskome rječniku* i *Mrežniku*).

⁶ Primjerice, preporučeni bi naglasni lik *filòzofskī* te bi se na njega uputnicom v. upućivao naglasni lik *filozofskī*. Naglasni bi se lik *studènt* uputnicom → upućivao na *stùdent* ili bi se uz njega stavljala stilska odrednica *razg.*

dijalektizme.⁷ Na koncu treba napomenuti kako je po strani ostalo djelovanje Bulcsúa Lászla (1996a i 1996b). Njegovi su radovi podjednako korisni i za tradicionalnije (zbog primjera iz mjesnih govora) i suvremenije pristupe (poznavanje stanja u drugim slavenskim i općenito tonskim jezicima, ali i poseban sustav bilježenja naglasaka).

U suvremenim se kroatističkim akcentološkim raspravama počesto zanemaruje važna uloga hrvatskih dijalektologa, povjesničara jezika i povijesnih akcentologa u oblikovanju hrvatske naglasne (i ne samo naglasne) norme. Upravo su dijalektološka istraživanja već u prvoj polovici XX. stoljeća usmjerila hrvatsku naglasnu normu prema zapadnoštokavskim govorima kojima govori izrazita većina Hrvata. Za to se osobito zalagao Dalibor Brozović već spomenutim nastojanjem da se novoštokavski ikavski govori ugrade u naglasnu osnovicu hrvatskoga standardnog jezika. Kao teoretičar hrvatskoga standardnog jezika upravo je Dalibor Brozović (uz Josipa Silića) upućivao na odvojenost hrvatskoga standardnog jezika od svakoga pojedinog hrvatskog govora i dijalekta uključujući i one na čijoj se prozodijskoj, fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj osnovici oblikovao. Hrvatski su dijalektolozi i povjesničari jezika ukazivali na nedovoljnu upućenost i proizvoljna mišljenja o stanju u hrvatskim govorima (još od 70-ih godina, kad se Dalibor Brozović⁸ kritički osvrnuo na naglašivanje u Matešićevu rječniku, do novijih osvrta na uporabu anketa na razmjerno malome i/ili nereprezentativnome uzorku⁹) i neutemeljene tvrdnje da hrvatski govori teže tronaglasnomu inventaru (Kapović¹⁰ 2010.). Povijesni su akcentolozi istraživali i naglasne sustave u djelima hrvatskih jezikoslovaca iz predstandardizacijskoga razdoblja, poput Bartola Kašića, Ivana Belostenca, Jakova Mikalje i Šime Starčevića (Kapović 2015., 2018a; Delaš 2012.), iz kojih se naziru kasnije tendencije u naglašivanju. Pritom je važno spomenuti prožimanje raznorodnih naglasnih sustava hrvatskih govora, dijalekata i narječja koji se

⁷ Govoreći o leksičkoj razini, George Thomas (1991: 195) navodi kako nijedan standardni jezik ne može biti otvoren svim razinama obogaćivanja podjednako. Isto bi se načelo moglo primijeniti na svaku jezičnu razinu jer bi oblikovanje nenovoštokavske hrvatske naglasne norme upravo nju odvojilo od svih ostalih, fonološke (čakavski i kajkavski govori uglavnom imaju znatno složeniji samoglasnički sustav, a kajkavski te primorski i gradski štokavski najčešće imaju samo jedan par slivenika), ali i morfološke (primjerice, kajkavski govori i dio čakavskih govora izgubili su vokativ, a aorist i imperfekt ušćuvani su tek u iznimnim izdvojenim primjerima; ujedno je i tvorba složenih glagolskih oblika nerijetko drukčija od standardnojezične) i sintaktičke. Ukratko, naglasnu normu ne treba promatrati izdvojeno od ostalih jer ona nije jedina u kojoj neštoštokavski govori znatnije odstupaju od hrvatskoga standardnog jezika. Na upućivanju na knjigu Georgea Thomasa zahvaljujem Jakovu Kršovniku.

⁸ O tome opširnije u Brozović 1971.

⁹ O tome opširnije u Vidović 2020: 281–287.

¹⁰ Kapović (2010: 49) napominje kako „niti jedan od hrvatskih dijalektologa nije izvijestio o nestanku kratkoga uzlaznoga naglasaka u kojem od štokavskih govora” dopunivši svoju tvrdnju kako ako i postoji tronaglasni sustav s kratkosilaznim, dugosilaznim i dugouzlaznim naglaskom, u što osobno sumnja, „tu onda nije riječ o neutralizaciji kratkih naglasaka, nego o nepotpunu usvajanju hrvatskoga standardnoga naglasaka”.

razlikuju u inventaru, ali se njihova povezanost ogleda u odnosima¹¹. Primjena, pak, sustava naglasnih paradigma, koju je u hrvatska akcentološka istraživanja uveo Mate Kapović, omogućila je sustavniji pristup, poglavito u slučajevima kad u priručnicima nema dosljednih rješenja¹² (Kapović 2005., 2018b).

2. Odnos priručnika prema standardnojezičnim naglasnim pravilima

Od četiriju se temeljnih pravila o distribuciji naglasaka u priručnicima najčešće problematizira pravilo po kojemu se silazni naglasci ne ostvaruju u sredini i na kraju riječi¹³. Međutim, odstupanja su od toga pravila zabilježena već na koncu XIX. i početkom XX. stoljeća, a iznimke se od navedenoga naglasnog pravila navode u trećemu izdanju *Gramatike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1963.) Tome Maretića¹⁴ te u *Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim priručnikom* (npr. *poljoprivrednik*¹⁵; 1960.). U tim se priručnicima od navedenoga naglasnog pravila uglavnom odstupa u složenicama. Od 1990-ih godina broj se kategorija u kojima se u sredini i na kraju riječi pojavljuju silazni naglasci povećao. Tako se u *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr. 1997: 70, 71) navodi kako se silazni naglasci na nepočetnome slogu pojavljuju u složenicama (primjerice, *brodovlâsnîk*), posuđenicama (primjerice, *informâtor*), stranim vlastitim imenima (primjerice, *Montevideô*, *Voltêr*), u genitivu množine riječi s nepostojanim *a* i s uzlaznim naglascima u ostalim padežima (primjerice, *iskûstāvā*) te u pokratama koje se izgovaraju nazivima početnih slova (primjerice, *esadê*). Pritom se dodaje kako se „riječi s takvom raspodjelom naglasaka silaznih naglasaka mogu prihvatiti kao naglasne dublete (ponekad i triplete)“¹⁶ te kako su u tim slučajevima silazni naglasci običniji od onih u skladu sa „sustavnom naglasnom normom“. U *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić i Pranjković 2007: 20) navode: „U klasičnome hrvatskom

¹¹ Novoštokavski se naglasni likovi vrlo jednostavno izvode iz čakavskih i kajkavskih, pa je poznavanje tih odnosa ključno u određivanju općih pojava u hrvatskim govorima. Primjerice, neoslabljeno preskakanje naglasaka opća je, a ne samo novoštokavska pojava, što potvrđuju čakavski likovi *û poje*, ali i *nā zemju*. Sličnih primjera ima i u kajkavskome.

¹² Razvidno je to, primjerice, na primjeru imenica koje pripadaju dijakronijskim *o*-osnovama (usp. Vidović 2014.).

¹³ Slično je i u ostalim južnoslavenskim standardnim jezicima utemeljenim na štokavskoj osnovici (za bošnjački jezik usp. Meco 2009.). U priručnicima se navode i primjeri uzlaznih naglasaka u jednosložnim riječima i na zadnjemu slogu (usp. Maretić 1963: 133, Kapović 2015: 31). Većinom je riječ o usklucima.

¹⁴ Maretić (1963: 133) navodi da su iznimke od toga pravila „neke složene riječi u kojima narod meće akcent na drugi dio riječi, a prvi dio ostavlja bez akcent“, među njima i riječi *očiglednî*, *svojevôljno*. Domeće da takvih naglasaka ima u narodnim govorima, ali i da „u književnom jeziku nisu uvijek takvi“.

¹⁵ U pravopisu su razvidne hrvatsko-srpske razlike na svim jezičnim razinama, uključujući i naglasne, a primjeri kao što je *poljoprivrednik* nemaju dodatnih normativnih uputa ni komentara.

¹⁶ Kao primjer tripleta navode se usporedni primjeri *hârfistica*, *harfistica* i *harfistica*. U *Školskome rječniku i Mrežniku* navodi se samo prvi lik.

jeziku na zadnjemu slogu nema naglasaka. U nekim se područjima zapadnoštokavskih govora, koji su u osnovici hrvatskoga standardnog jezika, pojavljuju silazni naglasci i na nepravome, pa onda i na zadnjemu slogu. Usp. *organizâtor, relikt, defekt, subjekt, kontinent*¹⁷ itd.” U pravogovornome priručniku *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. (Vukušić i dr. 2007: 49) razlikuju dvije kategorije silaznih naglasaka na nepočetnome slogu. Za prvu skupinu utvrđuju kako „kratkosilazni kao i dugosilazni mogu biti i na nepočetnome slogu, posebno u imenima i stranim riječima: *dirigènt, palimpsèst, poluròđāk, poljoprìvrednik, prvobrätuèed, ranorànilac*, no to je rubno za cjelinu sustava, susreće se u razgovornom stilu, pa stoga nije potrebno stvarati nove uzorke.” Kao primjere slične rubne pojave u tome se priručniku (Vukušić i dr. 2007: 88) navode i složenice ženskoga roda kao što su *kupopròdaja* ili *samoòbmana* te zemljopisna imena (i strana i domaća) kao što su *Austràlija, Melanèzija* ili *Premantûra*.¹⁸ Normativni status tih riječi nije posve razvidan jer za neke od njih (*dirigènt, palimpsèst, poluròđāk, prvobrätuèed, samoòbmana*) u *Kazalu riječi* stoji oznaka da pripadaju razgovornomu stilu, a za ostale nema te oznake niti se navode mogući (drugi) standardnojezični likovi. U genitivu množine u imenica muškoga roda tipa *Dalmatinac* i srednjega roda tipa *iskustvo* u tome se priručniku dopušta naglasna tripleta *Dalmatînācā, Dalmâtînācā* i *Dalmatîñācā* odnosno *iskústāvā, ìskústāvā* i *iskûstāvā*.¹⁹

U priručnicima kao što su *Naglasni priručnik standardnog hrvatskoga jezika* (Klaić 2013.) i *Hrvatski jezični savjetniku* (HJS) te u *Rječniku hrvatskoga jezika* (RHJ) Leksikografskoga zavoda nema odstupanja od standardnojezičnih naglasnih pravila.

Kad je riječ o suvremenim deskriptivnim hrvatskim rječnicima, u mnogima se od njih dopuštaju silazni naglascima, uglavnom u posuđenicama i najčešće nesustavno. Primjerice, u *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* (HER) uz likove se *asistent* i *organizâtor* nalaze i likovi *asistènt*²⁰ i *organizâtor*²¹, a u Anićeveu *rokokô* uz *rokòkô*.

U suvremenim se, dakle, jezičnim priručnicima uglavnom još primjenjuje četveronaglasna standardnojezična norma. Otkloni su od standardnojezičnoga naglašivanja zabilježeni u

¹⁷ Kapović (2015: 31) bilježi kako su silazni naglasci na nepočetnome slogu uobičajeni i u usklikima (primjerice, *ajôj*) i u ekspresivnome izgovoru (primjerice, *racionâlno*).

¹⁸ Pritom ondje dopušta i metatonijski naglasak tipa *Premantûra*. U HJS-u je zabilježen i metatonijski i sustavni naglasak (primjerice, *Austràlija* i *Aùstràlija*).

¹⁹ U HJS-u su zabilježeni metatonijski i sustavni naglasak (*Dalmatînācā* i *Dalmâtînācā; iskústāvā* i *iskûstāvā*), a odstupanja od standardnojezičnih naglasnih pravila nema.

²⁰ Pritom se u navedenome rječniku bilježi samo lik *stùdent*. Benić (2007: 17–18) navodi kako se u nekim govorima naglasak povlači u dvosložnim, a ne povlači u višesložnim riječima (npr. *stùdent*, ali *apsolvènt; žirant*, ali *komandänt*).

²¹ U istome je rječniku uz naglasak *radijâtor* naveden i metatonijski *radijâtor*, ali se donosi samo lik *akumulâtor*.

posuđenicama, složenicama, u stranih imena i rjeđe domaćih te u genitivu množine dijela imenica muškoga i srednjega roda. Otklona je više i češći su u deskriptivnim priručnicima. Ipak, u većini su slučajeva uz primjere sa silaznim naglaskom na nepočetnome slogu zabilježeni i naglasci u kojima se ne krše standardnojezična naglasna pravila. Budući da su standardnojezični naglasci u tim kategorijama ne samo sustavni nego i ovjereni i potvrđeni u jezičnim priručnicima, njima se, po načelu normativne hijerarhije, u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* i *Mrežniku*, kao normativnim priručnicima, daje prednost.²² Slično se postupilo i u genitivu množine muškoga roda tipa *Dalmatinac* i srednjega roda tipa *iskustvo*, u kojemu su navedeni isključivo sustavni, ovjereni i potvrđeni likovi *Dalmātīnācā* odnosno *iskūstāvā* jer su likovi *Dalmatīnācā* i *iskūstāvā*, iako potvrđeni u priručnicima, dijalektno obilježeni²³, a likovi *Dalmatīnācā* i *iskūstāvā* krše standardnojezična naglasna pravila.

3. Važnost dijalektoloških i povijesnojezičnih podataka te naglasni inventar

Od druge polovice XX. stoljeća u kroatistici je često u uporabi pojam *tronarječna dijalektna osnovica* (npr. Moguš 1993: 159) ili *(novo)štokavska dijalektna osnovica s kajkavsko-čakavsko-štokavskom nadgradnjom* (npr. Frančić i dr. 2005: 23), pa iako se i taj pojam katkad problematizira (usp. Tafra 2011: 44, 45), razvidno je da je naglasna norma u svim suvremenim hrvatskim priručnicima, bez obzira na manje otklone, utemeljena na novoštokavskome naglasnom sustavu. Izbor je osnovice nužan upravo zbog velike dijalektne raznolikosti u hrvatskome jeziku te nemogućnosti da se svi naglasni sustavi u rasponu od dinamičkoga do peteronaglasnoga uzmu u obzir. Zbog toga se počesto, ne samo u jezikoslovnoj literaturi, piše o neravnopravnome položaju neštokavaca u govornoj izvedbi hrvatskoga standardnog jezika. To se na prijelazu iz XX. u XXI. stoljeće nastojalo prevladati pokušajem uvođenja „tronaglasne uporabne norme” (Škarić 2006.) ili se standardnojezičnu naglasnu normu nastojalo olabaviti. Osim prevladavanja neravnopravnosti triju hrvatskih narječja nastojanjem se za labavljenjem naglasne norme nastojala naglasiti i veća razlika između hrvatskoga jezika i drugih južnoslavenskih jezika²⁴. Otklon se od standardnojezične

²² Kako bi se održalo naglasno pravilo, u standardnojezičnim se rječnicima često zapisuju metatonijski naglasci ne samo u složenicama (primjerice, *poljoprivreda*), nego i sustavno u genitivu jednine imenica ženskoga roda tipa *rečēnīcā*.

²³ Riječ je o metatoniji svojstvenoj dijelovima Like i sjeverne Dalmacije (na području dodira čakavskih i štokavskih govora) te Slavonije (na području dodira novoštokavskih i staroštokavskih govora). Lik je *Amerikānka* (uz lik *Amerikānka*) potvrđen u HJS-u (1999: 55).

²⁴ Pritom treba imati na umu da su nemale naglasne razlike u odnosu na Karadžićev i Daničićev naglasni sustav uspostavili već hrvatski vukovci, što se odrazilo i u naknadnoj dijalektološko-povijesnojezičnoj podjeli na

norme često opravdavao pitanjem *Tko još tako govori?*, koje se često prometalo u tvrdnju *Tako nitko ne govori.*, bez uvida u stvarnu dijalektnu sliku, a usto se sve jače naglašivala potreba za uključivanjem u oblikovanje naglasne norme značajka govora velikih gradova (usp. Mićanović 2005.). Iscrpan naglasni priručnik kojim bi se moguća uporabna norma kodificirala ili u kojemu bi se temeljito opisala nije objavljen, a otklon se od norme selektivno bilježio u pojedinim priručnicima i radovima.

Pri oblikovanju bi moguće uporabne norme i primjene anketa u istraživanju trebalo voditi računa o sljedećim trima činjenicama. Prvo, većina govornika hrvatskoga jezika i danas živi izvan četiriju najvećih hrvatskih gradova (od kojih je Osijek neupitno štokavski, Split znatno štokaviziran, a u Zagrebu i Rijeci živi nemali postotak ljudi koji nisu kajkavci odnosno čakavci) i većinom su novoštokavci s četveronaglasnim sustavom. Drugo, kad se govori o „povlaštenosti” štokavskih govornika hrvatskoga jezika, zanemaruje se podatak da je i štokavsko narječje tek narječje. Pritom treba imati na umu da je ikavski izgovor najrasprostranjeniji među govornicima hrvatskoga jezika te da je zastupljen među govornicima svih triju narječja. Uostalom, među štokavcima ima staroštokavaca sa starijim naglasnim sustavom, a u narodnim govorima nisu zabilježeni nazivi kao što je *fenolftalein* ili *manirizam* te i štokavci navedene riječi uče, ne samo na semantičkoj razini nego i na naglasnoj. Treće, s obzirom na veliku raznolikost i sociolingvističku raslojenost koja je njome uvjetovana razvidno je da je poimanje neutralnoga govora i govornika u hrvatskome jeziku poprilično različito ne samo u Zagrebu i Splitu²⁵, dvama najvećim hrvatskim gradovima, nego i u pojedinim hrvatskim pokrajinama i područjima²⁶. Hrvatskoj općenito nedostaje iscrpnih sociolingvističkih istraživanja u kojima bi se opisalo stvarno jezično stanje koje izrazito odstupa od stanja ne samo među govornicima svjetskih jezika (poput engleskoga), a s kojim se stanje u hrvatskome jeziku često uspoređuje (Mihaljević 2017: 388, 389), nego i obližnjih južnoslavenskih jezika. Pritom treba voditi računa i o društvenome i povijesnome nasljeđu jer se pojedini govori manjih i većih gradova te neke pokrajinske značajke smatraju prestižnijima

zapadnu i istočnu štokavštinu. Iako nisu u potpunosti i izrijekom naznačene, one su vidljive i u *Pravopisu hrvatskosrpskoga jezika s pravopisnim rječnikom* (PHSJ: 273, 617) u kojemu se, primjerice, donose dvostrukosti *dòvesti* i *dovèsti* te *pràšina* i *prašina*. Dodatni je otklon od vukovske norme u naglašivanju učinjen u različitim izdanjima *Rječnika stranih riječi* Adolfa Bratoljuba Klaića (posuđenica je u Akademijinu rječniku bilo vrlo malo).

²⁵ Runjić-Stoilova i Bartulović (2011: 163) navode kako je na HTV-u najizraženiji zagrebački utjecaj, a takav je dojam većine govornika hrvatskoga jezika ne samo u Splitu, nego i u Dalmaciji općenito, za što nisu potrebne ankete.

²⁶ Tako o doživljaju standarda u Zagrebu i Rijeci Mate Kapović (2004: 103) navodi: „Jednonaglasni dinamični sustav Zagreba i Rijeke, s obzirom na to da ima ujednačeno povučeno mjesto naglaska (koje se nipošto ne podudara sa standardnim!) djeluje kao jezični uzor govornicima čakavskih i kajkavskih govora čiji naglasni sustavi radikalno odstupaju od standardnoga.”

ne samo od značajka manje prestižnih mjesnih govora nego se njima podređuje i hrvatski standardni jezik²⁷, što je djelomično, poglavito u priobalnim krajevima, čak i odrazom jezične slike iz razdoblja u kojima se u većim (poglavito priobalnim) gradovima pretežito govorilo stranim jezicima, isprva zbog prisutnosti izvornoga prethrvatskog stanovništva, a naknadno zbog toga što su postali upravnim središtima u kojima barem do polovice XIX. stoljeća hrvatski nije bio službenim jezikom. Složena je hrvatska dijalektna slika uvjetovala i to da se u posljednje vrijeme učestale teze o tome kako hrvatski standardni jezik ugrožava mjesne govore iako se uporaba mjesnih govora potiče od obrazovnih ustanova i Ministarstva kulture do mjesnih, područnih i državnih medija.

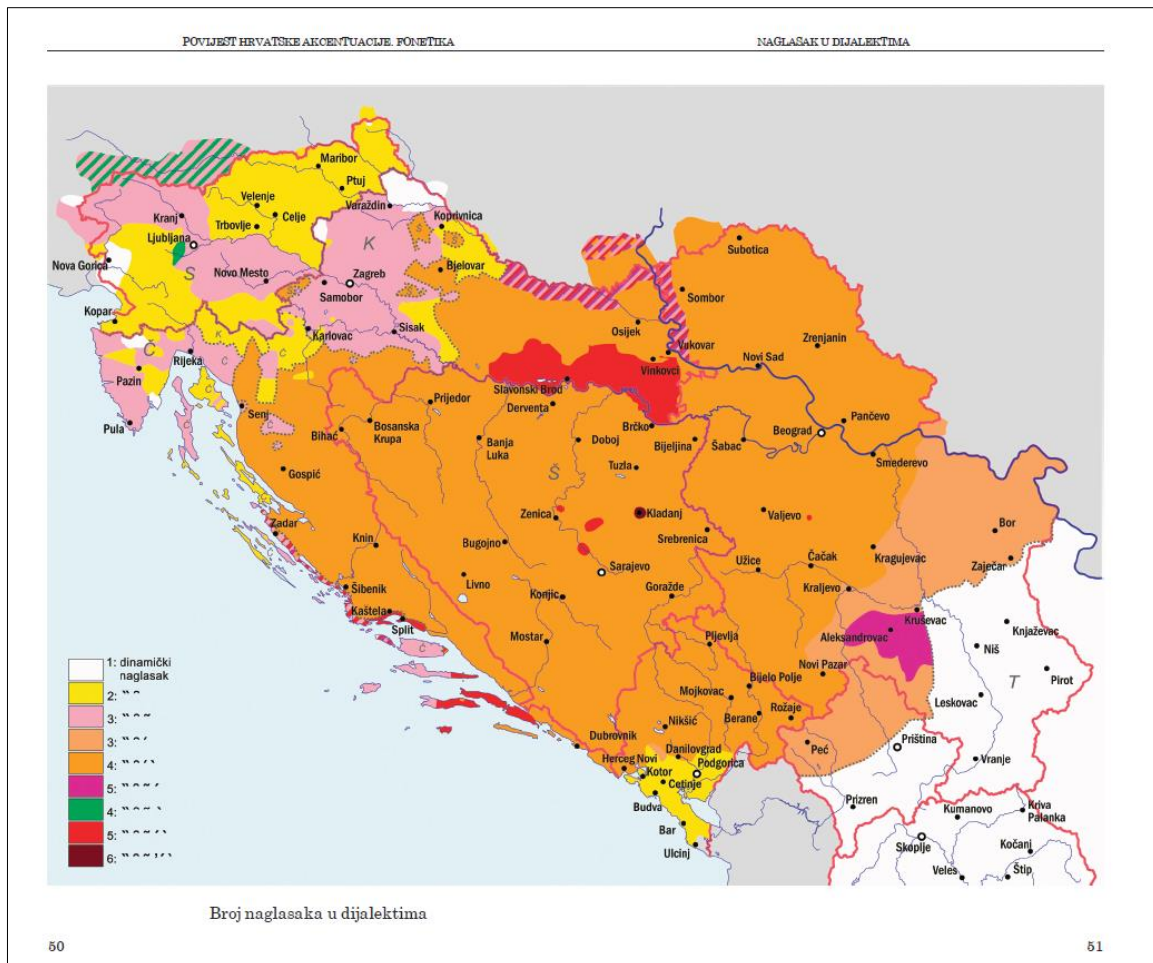
Dijalektna je slika hrvatskoga jezika najsloženija na južnoslavenskome jezičnom prostoru te je poprilično drukčija od one koja se prikazuje u istraživanjima utemeljenim na anketama²⁸. Naime, po nekim je podacima među govornicima hrvatskoga jezika u Hrvatskoj 57 % štokavaca, 31 % kajkavaca i 12 % čakavaca²⁹. Ti se podatci, naravno, mogu problematizirati jer je, poglavito u većim gradovima te u ostalim pokrajinskim i područnim središtima u krajevima sa složenom dijalektnom strukturom teško odrediti kojemu narječju pripada neki mjesni govor, a ujedno je teško odrediti značajke svojstvene isključivo jednomu narječju³⁰. U pogledu naglasnoga inventara najrelevantniji su radovi Mate Kapovića.

²⁷ Već je na temelju dijalektoloških istraživanja razvidno da se prestižnost određenoga govora ne određuje samo odnosom grad – okolica nego i na pokrajinskoj, područnoj i mjesnoj razini, pa se izvan matičnih sredina počesto prestižan jezični odabir bliži tomu prestižnom govoru (pa će Bračani u Splitu počesto izgovarati zanaglasne dužine iza samoglasnika naglašenog uzlaznim naglaskom, a Neretvani se u Zagrebu gubljenjem zanaglasne dužine ili izgovorom silaznih naglaska na srednjemu slogu nastoje približiti izvornim Zagrepčanima), Nadalje, u Neretvanskoj će krajini govornici (i)jekavskih govora izvan matičnih naselja, a pogotovo izvan neretvanskoga područja govoriti ikavski zbog toga što su u njihovoj svijesti ikavski govori dalmatinskiji i samim time prestižniji u odnosu na susjedne hercegovačke.

²⁸ O upitnim je metodološkim postupcima u anketama Ive Škarića pisao Mate Kapović (2007: 75). Ujedno je na temelju ankete kojom je ispitano petnaest govornika, bez obzira na to što je riječ o govornicima „različitih startnih idioma”, teško utvrditi govore li govornici kao priručnici (usp. Martinović 2017: 102). Isto vrijedi i za istraživanje provedeno na 51 ispitaniku (Martinović 2018: 129) jer čak i ako zanemarimo broj ispitanika, u navedenim istraživanjima nemamo podatke o njihovu podrijetlu kako bismo vidjeli koliko je anketa uravnotežena. Čak i u uravnoteženim istraživanjima poput onoga koje je provela Elenmari Pletikos (2008) razvidna je nerazmjerna zastupljenost govornika hrvatskoga jezika. Primjerice, u njezinu istraživanju nije zastupljen nijedan govornik iz Like i Dalmatinske zagore, a općenito su izrazito podzastupljeni ispitanici iz najmnogoljudnijih dalmatinskih županija, Zadarske i Splitsko-dalmatinske županije (štoviše, nema nijednoga ispitanika iz Zadra). Nadalje, Dubrovačko-neretvanska županija označena je kao isključivo štokavska, a jedan je od triju ispitanika iz čakavske Vele Luke (Pletikos 2008: 83, 247).

²⁹ Usp. https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cakavsko_narje%C4%8Dje i https://hr.wikipedia.org/wiki/Kajkavsko_narje%C4%8Dje.

³⁰ U Splitu se, primjerice, čakavski govor povlači već gotovo stoljeće, a ubrzano nakon Drugoga svjetskog rata te je danas u njemu, pogotovo u rubnim dijelovima grada, uz Splitskane koji govore prepoznatljivom splitskom melodijom (koja je nastala zbog čakavsko-štokavskih dodira) velik udio govornika štokavskih ikavskih govora. O stupnju je čakavskosti pojedinih govora pisao još Milan Moguš u monografiji *Čakavsko narječje* (1977.) te se ona određuje na svim jezičnim razinama, a već je prije sedamdesetak godina naglasni sustav čakavskih kopnenih govora u Dalmaciji bio pod snažnim štokavskim utjecajem. Ujedno su adrijatizmi počesto zajednički čakavskim

1. slika: Naglasni inventar u zapadnim i središnjim južnoslavenskim jezicima (iz Kapović 2015: 51)

Iz zemljovida na 1. slici razvidno je kako su u Hrvatskoj prostorno najrašireniji govori s četveronaglasnim novoštokavskim inventarom, a u Bosni i Hercegovini nema nijednoga govora koji ima manje od četiriju naglasaka. Podatci o mjestu i državi rođenja stanovnika Republike Hrvatske ujedno mogu donekle olakšati stvaranje slike o polazišnim naglasnim sustavima stanovnika većih hrvatskih gradova. Primjerice, po popisu stanovništva iz 2011. godine³¹ 98 579 (12,48 %) Zagrepčana rođeno je u Bosni i Hercegovini³², dakle potječu iz štokavskoga područja. U Zagreb su se doseljavali i govornici štokavskih govora i dijelova Hrvatske (od Slavonije preko Banovine, Korduna i Like do Dalmacije) u kojima se pretežito govori novoštokavskim te je udio Zagrepčana kojima je standardnojezični naglasni sustav poznat ili blizak znatan. Ukupno je 363 148 (45,97 %) Zagrepčana rođeno izvan grada u

i štokavskim govorima, a i na morfološkoj se razini neke pojave koje se često u literaturi navode kao svojstvene čakavskom narječju (primjerice, postojanje tvorbe futura II. od svršenoga prezenta glagola *biti* i infinitiva ili predbudućega vremena) mogu pronaći i u tipičnim novoštokavskim govorima poput istočnohercegovačkih.

³¹ Podatci su navedeni prema

www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_25/H01_01_25.html.

³² Jedan je dio Zagrepčana rođenih u Bosni i Hercegovini zacijelo došao u Zagreb u ranome djetinjstvu, pa i to treba uzeti u obzir. Tek je nešto manji (11,15 %) udio stanovnika Zagrebačke županije rođen u susjednoj državi.

kojemu žive. Na splitskome je području udio rođenih u Bosni i Hercegovini tek nešto niži od njihova udjela na zagrebačkome području s tim da je njihov udio viši u okolici (primjerice, u Kaštelima njihov udio iznosi 14,72 %) nego u samome Splitu (6,47 %), ali ga nadomješta visok udio doseljenika iz obližnjih novoštokavskih krajeva (ponajprije Cetinske i Imotske krajine). Nadalje, 9,65 % Riječana rođeno je u Bosni i Hercegovini. Kako je riječka bliža primorska okolica čakavska, iako se u Rijeku doselio i velik broj štokavaca iz Like i drugih štokavskih krajeva, riječki je gradski govor manje izravno izložen štokavskom utjecaju. Uzmemo li, dakle, u obzir statističke podatke te ih, uz nužnu dozu opreza, primijenimo, razvidno je da i u trima velikim gradovima koji se nalaze izvan štokavskoga područja živi znatan udio govornika hrvatskoga jezika koji imaju četveronaglasni novoštokavski inventar ili im je blizak. U oblikovanju standardnojezičnoga naglasnog sustava ne mogu se zanemariti ni izvorni govornici hrvatskoga jezika izvan domovine kojih je samo u Bosni i Hercegovini po službenome popisu iz 2013. brojkom 515 481 (Popis 2013: 82), 50 000 više nego, primjerice, u Splitsko-dalmatinskoj županiji, drugoj hrvatskoj županiji po broju stanovnika.

Dijalektološki su i povijesnojezični podatci osobito bitni za utvrđivanje naglasnoga inventara u različitim hrvatskim govorima koji se zanemaruju u novijim istraživanjima uglavnom utemeljenim na anketama. Oni također mogu pomoći u rješavanju naglasnih dvostrukosti i to u odabiru naglasaka za pojedinu izdvojenju riječ, ali i sustavno. Kad je riječ o pojedinačnim primjerima, navest ću kako je u priručnicima različito naglašena imenica *zapad*³³ – *zâpad* (HER) i *západ* (ŠR). Imamo li na umu da je u čakavskim govorima iskonski naglasak *zāpād*, razvidno je da je sustavni novoštokavski naglasak *západ* te je stoga on izabran u *Školskome rječniku* i *Mrežniku*. Sustavno se, pak, s pomoću naglasnih paradigma pristupilo naglašavanju različitih kategorija promjenjivih riječi. Svođenje svih riječi na tri osnovne naglasne paradigme³⁴ te izvođenje naglasnih tipova na temelju njih znatno pojednostavnjuje i usustavljuje naglašavanje te omogućuje izbor. Dijalektološki podatci ujedno pokazuju kako je neoslabljeno prebacivanje naglasaka³⁵ na prednaglasnicu (npr. *ù vodu*, *ù grād*) zajedničko većini ne samo štokavskih nego i čakavskih govora te dijelu kajkavskih govora (primjerice, u

³³ U RHJ-u i *Hrvatskome jezičnom savjetniku* normativno su izjednačena oba naglasaka.

³⁴ Na ovome mjestu naglašujem kako je riječ o naglasnim paradigmama koje su prilagođene stanju u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku. Dakle, riječ je o sinkronijskim paradigmama koje su izvedene na temelju „dijakronijskoga proučavanja slavenske akcentuacije” (Kapović 2006: 159). O primjeni navedenih paradigma na primjeru imenica *o*-osnova vidi u Vidović 2014.

³⁵ Vukušić i dr. (2007: 29) navode kako se u suvremenome naglašavanju prenošenje naglasaka na prednaglasnicu ovisi o dužini riječi, tj. da se što je riječ duža, naglasak teže prenosi. Da je u mnogim novoštokavskim govorima oslabljeno i neoslabljeno prebacivanje naglasaka živa kategorija, vidljivo je iz primjera koje navodi Vidović (2007: 204–207).

Turopolju, Posavini i Moslavini³⁶). Uporaba dijalektoloških i povijesnojezičnih podataka važna je zbog načela sustavnosti, s pomoću kojega se uz tradicijsko načelo te načelo ovjerenosti i potvrđenosti, smanjuje proizvoljnost u naglašivanju. Ono ujedno doprinosi ravnopravnosti svih triju narječja jer se standardnojezični lik ovjerava ne samo izravno stanjem u štokavskim govorima nego i posredno u čakavskim i kajkavskim.

Anketna ispitivanja i propitivanja norme provode se i na području rasprostiranja drugih južnoslavenskih jezika, primjerice, slovenskoga, no ona mogu postati relevantnijima tek kad obuhvate veći broj ispitanika ravnomjerno raspoređenih po različitim hrvatskim krajevima, kad se donesu podatci o mjestu rođenja, školovanja i trenutalnoga prebivališta svakoga ispitanika te se svi ti podatci usporede s rezultatima dijalektoloških istraživanja.

4. Između deskriptivnoga i preskriptivnoga pristupa

Pristup se naglašivanju ugrubo može podijeliti na deskriptivni i preskriptivni³⁷. Deskriptivni priručnici³⁸ bilježe više naglasnih inačica uključujući i one koje na različitim razinama odstupaju od novoštokavske naglasne norme. Preskriptivni pristup utemeljen na novoštokavskim standardnojezičnim pravilima³⁹ (s različitom raspodjelom naglasaka ovisno o težnji za očuvanjem pomičnosti naglasaka). Pristup utemeljen na uporabnoj normi (pa time u određenoj mjeri i na otklonu od novoštokavskih standardnojezičnih naglasnih pravila, ali samo u određenim ne uvijek točno određenim kategorijama) donekle je deskriptivan jer opisuje mogući novi željeni sustav, ali zasad samo na temelju razlika u odnosu na standardnojezičnu normu bez cjelovita uvida u to kako bi sustav (ako ga se želi uspostaviti)

³⁶ Taj mi je podatak usmeno priopćila Ivana Kurtović Budja, koja ondje trenutačno provodi dijalektološka istraživanja.

³⁷ Blaženka Martinović (2018: 125) izdvaja tri tendencije: „1) labaviji pristup distribucijskim pravilima u određenim kategorijama riječi, 2) previranja u tvorbi riječi i neutralizacija likova s pomaknutim, čelnim naglaskom, 3) ujednaka naglasne paradigme i pretakanje jedinica iz tipa u tip”.

³⁸ Primjeri su *studěnt*, *asistěnt* i *komentātor* zabilježeni u *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* (dalje u tekstu HER), a u *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr. ²1997: 24) uz standardnojezični lik *stūdent* navodi se i razgovorni *studěnt* te genitiv jednine *studěnta* (taj genitivni lik nije zabilježen ni u jednome drugom suvremenom jezičnom priručniku). Treba napomenuti da su naglasci u imenicama tvorenim završetkom *-ent* kao što je *stūdent* obilato potvrđeni ne samo u organskim štokavskim govorima, nego i u jeziku medija. Imenice su pak tvorene završetkom *-ator* sa sustavnim novoštokavskim naglaskom kao što je *akumulātor* u organskim govorima danas rjeđe potvrđene od imenica tvorenih završetkom *-ent* s naglaskom na prvome slogu kao što je *stūdent* iako je nekoć (poglavito do 1990.) bio najzastupljeniji čak i u jeziku medija te su na njegovu rjeđu uporabu jamačno utjecali nenovoštokavski gradski govori (poglavito zagrebački) koji ponajviše utječu na jezik medija. Što više, naglasak je *akumulātor*, osim u neprijeporno štokavskome Dubrovniku, obilno potvrđen i u čakavsko-štokavskome Splitu.

³⁹ Još su u PHSJ (594, 709, 710) zabilježena rijetka odstupanja od novoštokavskih standardnojezičnih pravila u nekim složenicama kao što su *poljoprīvreda*, *samoōbrana* i *samoūprava* (uz lik *samōuprava*), a Vukušić i dr. (2007: 39, 332) osim sličnih odstupanja navode i primjere nekih zemljopisnih imena kao što su *Austrālija* i *Mezopotāmija* te genitivu množine imenica muškoga roda tipa *Dalmatinac* (dopušta se lik *Dalmatinācā*).

trebao izgledati. S druge je strane on i preskriptivan jer se otklon od norme nastoji pretpostaviti samoj normi⁴⁰. Tvrdnje da se standardnojezična norma nameće u razdoblju kad uporabnu normu uglavnom oblikuju mediji jednostavno nisu utemeljene⁴¹, a da odnos prema naglasnoj normi nije jednoličan, tj. da standardnojezična naglasna norma ima nemali broj pobornika, pokazuje i velik broj različitih jezičnih savjeta u kojima se rješavaju upiti izazvani prigovorima na izgovor televizijskih novinara. Moguću bi uporabnu normu trebalo iscrpno opisati kako bi se o njoj moglo jednoznačno raspravljati, a u potragu bismo „za kompetentnim govornikom” (Martinović i Matešić 2018: 154) trebali poći svjesni činjenice da je stvarnu sliku stanja u hrvatskome jeziku nemoguće steći bez uvida u dijalektološka istraživanja. Tad bi se i tvrdnje o neovjerenosti određenih naglasnih rješenja kao što su *komèntātor* ili *radijātor*⁴² uzimale s nužnom mjerom opreza, a neka se izrazito dijalektno obilježena rješenja (npr. *Amerikānka* i *izuzétaka*⁴³) ne bi pretpostavljala sustavnima, ovjerenima i u priručnicima potvrđenima (npr. *Amerikānka* i *izùzētākā*). Moguću bi uporabnu normu trebalo i podrobno opisati te jednoznačno odrediti tko je kvalificiran da je oblikuje (svi govornici hrvatskoga jezika ili neka ciljna skupina govornika koji su po nekim kriterijima predodređeni da budu kompetentni govornici) jer o tome ovisi i metodološki okvir. Naime, ako su za oblikovanje uporabne norme kvalificirani svi govornici hrvatskoga jezika, ono se ne može provesti bez dijalektoloških i povijesnojezičnih podataka. Ako je za oblikovanje uporabne norme kvalificirana određena ciljna skupina (usp. Martinović i Matešić 2018: 154–155), pitanje tko kako govori ili bi želio govoriti izvan te skupine postaje nebitno.

S gledišta jezika kao sustava naglasna je norma samo jedna od norma koja se ne može odvojiti od drugih te bi se za svaku normu trebala primjenjivati ista načela, odnosno ako se zalažemo za ravnopravniji odnos triju narječja, on bi se trebao uspostaviti na svim trima razinama. Na fonološkoj i pravopisnoj razini bilo je, doduše, pokušaja svođenja dvaju parova

⁴⁰ Jedna je od kritika koju deskriptivisti najčešće upućuju preskriptivistima to da „preskriptivisti u jeziku nameću arbitrarne stavove insistirajući na uporabi onih oblika koje oni osobno preferiraju” (Mihaljević 2017: 386), no primjena načela sustavnosti smanjuje proizvoljna rješenja, a otklon ih od norme, ako nije sustavan, stvara.

⁴¹ Nemoguće je govoriti o spontanome prilagođivanju pojedinih posuđenica koje ulaze u hrvatski jezik među govornicima hrvatskoga jezika kad one prvo prođu medijski filter. To je osobito vidljivo u prilagođivanju stranih zemljopisnih imena. Tako je danas u uporabi lik *Černobil* nastao prema engleskome liku, a ukrajinska su se zemljopisna imena u XIX. stoljeću i većemu dijelu XX. stoljeća hrvatskomu jeziku prilagođivala prema ruskome liku (usp. *Kijev* ili *Lavov*).

⁴² Takav je izgovor ovjeren i u čakavsko-štokavskome Splitu, a kamoli na štokavskome području (primjerice, u Dubrovniku).

⁴³ Riječ je o metatoniji svojstvenoj dijelovima Like i sjeverne Dalmacije (na području dodira čakavskih i štokavskih govora) te Slavonije (na području dodira novoštokavskih i staroštokavskih govora). Lik je *Amerikānka* (uz lik *Amerikānka*) potvrđen u HJS-u (1999: 55), a Vukušić i dr. (2007: 39) donose tri lika genitiva množine muškoga ruka te uz sustavni standardnojezični lik (npr. *Dalmātinācā*) navode metatonijski lik (npr. *Dalmātinācā*) te lik koji odstupa od standardnojezične norme (npr. *Dalmātinācā*). HJS u toj kategoriji među standardnojezične likove ne ubraja one sa silaznim naglaskom na nepočetnome slogu.

slivenika na jedan (usp. Škarić 2006.) i ujednačivanja bilježenje odraza *jata* (Škarić 1996., Brozović 1998.), ali nisu izazvali promjene u sustavu iako znatan broj štokavaca u svojem inventaru ima samo jedan par slivenika. Kolike su razlike među govornicima hrvatskoga jezika na fonološkoj razini, razvidno je i po podatku da se u literaturi navodi kako kajkavsko narječje ima 12 samoglasničkih sustava, a nekoć ih je imao znatno više (Lončarić 1994: 115). Na morfološkoj razini nema zagovornika razlikovanja množinskih padeža u imeničkoj sklonidbi (što je svojstveno kajkavskom narječju i sjevernočakavskim govorima). Na leksičkoj se razini uglavnom vodi rasprava o jezičnome čistunstvu. Jeziku su medija osobito privlačni dijalektni egzotizmi i dijalektizmi inojezičnoga postanja (npr. *hrapaćuša* ili *škver*), no rijetki su pokušaji, primjerice, normiranja naziva riba (i danas je u uporabi sinonimni niz *komarča – lovrata – orada* ili sinonimni par *brancin* i *lubin*), što bi bilo vrlo korisno iz praktičnih razloga. Ukratko, čakavizama i kajkavizama na fonološkoj i morfološkoj razini gotovo da i nema, na leksičkoj su razini razmjerno rijetki i rubni, ali se, kad se raspravlja o ravnopravnosti hrvatskih narječja u oblikovanju hrvatskoga jezika, najčešće razglaba o naglasnoj normi i naglasnome sustavu.

Iako je na temelju razmjerno malenoga uzorka teško donositi odluke kojima se dalekosežno mijenja standardnojezična naglasna norma, teorija bi se različitih naglasnih varijeteta (Martinović 2017.) mogla primijeniti u izradi budućih pravogovornih priručnika te bi se, slično pravopisnim rješenjima, s pomoću načela normativne hijerarhije (HP: VIII) mogle uspostaviti preporučene (one koje imaju normativnu prednost), dopuštene (nemaju normativnu prednost, ali se zbog tradicije i čestoće uporabe ne isključuju) i istovrijedne inačice. Tim bi se sustavom mogao objasniti različiti normativni status pridjeva *filozofskī* u odnosu prema *filòzofskī* i *pèčem* u odnosu prema *pèčēm* (budući da su u oba slučaja oba lika u skladu sa standardnojezičnim naglasnim sustavom, ovisno bi se o polazištu, jednomu od likova dala prednost ili bi se normativno izjednačili⁴⁴) s genitivom množine *Bòsānācā* u odnosu prema liku *Bosānācā* (koji jest ovjeren i u štokavskim govorima, ali odstupa od standardnojezičnih naglasnih pravila⁴⁵).

⁴⁴ U *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* i *Hrvatskome mrežnom rječniku* dana je prednost liku *filozofskī* ponajprije zbog tradicijskoga načela, ali se ono ne bi provodilo da nije usklađeno s načelom ovjerenosti i potvrđenosti u uporabi. Isključivo je lik *pèčem* ovjeren u *Hrvatskome jezičnom savjetniku* i *Priručnoj hrvatskoj gramatici* Dragutina Raguža te se pravilno izvodi od čakavskoga *pečēm*. Raguž, s druge strane, navodi isključivo lik *pijem*, *Školski rječnik* i *Mrežnik* *pijem*, a *Hrvatski jezični savjetnik* *pijem* i *pijem*. Iz spomenutih je primjera (koje potvrđuju i podatci iz dijalektoloških istraživanja) razvidno da je zanaglasna dužina u prezentu katkad i analoška jer je na temelju povijesnojezičnih podataka razvidno da su iskonski štokavski likovi *pèčem* i *pijem* (usp. Kapović 2018b: 192, 205).

⁴⁵ Zbog dosljedne provedbe standardnojezičnih naglasnih pravila lik *Bosānācā* nije ni uzet u razmatranje.

5. Opća načela naglašivanja u *Mrežniku*

Pri naglašivanju su u *Mrežniku*, kao i prethodno u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika*, pregledani stariji i noviji jezični priručnici u kojima su označeni naglasci kako bi se stekao uvid u raspon rješenja koja se u njima nalaze, proučena su rješenja zabilježena u normativnim priručnicima te radovi u kojima se opisuju tendencije u naglašivanju. Ta su se rješenja uspoređivala i sa stanjem zabilježenim u mjesnim govorima (ne samo novoštokavskim nego i staroštokavskim, čakavskim i kajkavskim) te su se dodatno provjeravala s pomoću naglasnih paradigma kako bi bila što sustavnija. Ujedno su dodatno usklađena s pravopisnim rješenjima⁴⁶. U obama se rječnicima strogo pridržavalo četiriju temeljnih standardnojezičnih naglasnih pravila koja su se provodila s pomoću načela sustavnosti, tradicijskoga načela, načela ovjerenosti i potvrđenosti u uporabi, načela jednostavnosti, načela normativne hijerarhije te načela gospodarnosti (usp. HP: VII–IX).

Da bi se provelo načelo sustavnosti, još su u *Školskome rječniku* točno određeni morfološki oblici koji se donose uza pojedine riječi, a sustav naglasnih paradigma pripomogao je u izboru standardnojezičnih naglasnih inačica. Kako bi se predočilo stanje u jezičnim priručnicima, uz primjere iz *Školskoga rječnika*, navodim primjere iz *Rječnika hrvatskoga jezika* (RHJ) i *Hrvatskoga enciklopedijskog rječnika* (HER).

padež i broj	RHJ	HER	ŠK
N. jd.	môst	môst	môst
G. jd.	mòsta	mòsta	mòsta
padež i broj	RHJ	HER	ŠK
N. jd.	nôs	nôs	nôs
G. jd.	nòsa	nòsa	nòsa
A. jd.		nôs	
L. jd.		nòsu	nòsu
N. mn.	nòsovi	nòsovi	nòsovi
G. mn.			nòsovā
L. jd.			mòstu
N. mn.	mòstovi	mòstovi	mòstovi
G. mn.	mòstovā		mòstovā

⁴⁶ Budući da suvremeni hrvatski pravopisi bilježe pridjev *vrijednosni* i imenicu *vrijednosnica*, u *Školskome rječniku* izabrane naglasne inačice *vrijédnosnī* (sustav dopušta i inačicu *vr(j)èdnosnī*) i *vrijédnosnica* (sustav dopušta i inačicu *vr(j)èdnosnica*) kako bi bili podudarni s pravopisnim rješenjem (u *Hrvatskome pravopisu* zabilježeni su pridjev *vrijednosni* i imenica *vrijednosnica*, a naglasak bi *vr(j)èdnosnī* i *vr(j)èdnosnica* podrazumijevao preporučene likove **vrednosni* i **vrednosnica* te dopuštene **vrjednosni* i **vrjednosnica*. Naravno, imenice su *rječnik* i *vjėsnik* naglašene kao i u većini suvremenih hrvatskih jezičnih priručnika iako bi takav izgovor podrazumijevao zapis **riječnik* i **vijesnik*. Te su standardnojezične naglasne inačice odabrane po načelu ovjerenosti i potvrđenosti u uporabi.

Prema načelu sustavnosti u *Školskome rječniku* uz obvezatni se genitiv jednine donose i nominativ i genitiv množine (ako je množina realna). Iz tablice je razvidno kako se u *Rječniku hrvatskoga jezika* za imenice koje pripadaju istomu naglasnom tipu donose različiti oblici. U *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* uz imenicu *nos* donose se akuzativ i lokativ jednine, koji se ne donose uz imenicu *most*. Iz navedenoga je primjera razvidno da načelo sustavnosti u *Rječniku hrvatskoga jezika* i *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* nije provedeno ni na razini morfoloških ni na razini naglasnih oblika.⁴⁷ U *Mrežniku* se kod imenica donosi cjelokupna paradigma.

U *Školskome rječniku* i *Mrežniku* provodi se tradicijsko načelo. Pri donošenju svakoga rješenja u obzir su uzeti različiti hrvatski priručnici: 1) deskriptivni, kako bi se utvrdile sve mogućnosti unutar sustava, i 2) preskriptivni, kako bi se utvrdilo koje su naglasne inačice izabrane kao standardnojezične. Ono je, primjerice, bilo odlučujuće u odabiru lika *brèza*. Naime, u hrvatskim je govorima potvrđen i lik *bréza*, ali nije ovjeren u suvremenim normativnim hrvatskim rječnicima.

Načelo ovjerenosti i potvrđenosti u uporabi nije uvijek jednostavno provesti jer ne postoje korpusi naglašenih tekstova. To se načelo počesto nastoji provesti na temelju anketa zanemarujući sustavna dijalektološka istraživanja i povijesnojezične činjenice na temelju kojih je moguće ne samo točnije odrediti naglasni inventar govornika hrvatskoga jezika nego i na temelju uvida u stanje u čakavskim i kajkavskim govorima odabrati koje od ovjerenih i potvrđenih rješenja. Primjerice, iz čakavskoga se lika *čovik/čovèk* izvodi novoštokavski *čovjek* te je osim zbog načela ovjerenosti i potvrđenosti u uporabi navedeno naglasno rješenje izabrano i zbog toga što na njega upućuju i likovi u neštokavskim idiomima iako su u jezičnim priručnicima navedene i druge naglasne inačice⁴⁸. Time su neštokavski idiomi također uključuju u oblikovanje naglasne norme.

Načelo jednostavnosti očituje se u nastojanju da se dvostrukosti svedu na najmanju mjeru. Pritom treba imati na umu da različita naglasna rješenja često utječu i na pravopisnu normativnu razinu (usp. primjere *osmijeh* i *osmjeh*, *prv(j)enac* i *prvijenac* te *pr(j)evera* i

⁴⁷ Valja napomenuti i kako se u većini hrvatskih suvremenih rječnika kratka množina navodi samo u genitivu množine.

⁴⁸ Lik je *pèčëm* zabilježen u mnogim priručnicima, a *čovjek* u HER-u.

*prijevara*⁴⁹ u različitim hrvatskim pravopisima; npr. Babić i Moguš 2010: 288, 335, 347). Ni u *Školskome rječniku* ni u *Mrežniku* ne donose se naglasne dvostrukosti.

Načelo normativne hijerarhije provedeno je izborom standardnojezičnih rješenja te se u obama rječnicima navodi samo preporučeni naglasni lik.

Načelo se gospodarnosti u *Školskome rječniku* provelo izborom točno određenih oblika za pojedine vrste riječi. Budući da mrežni rječnici nisu ograničeni brojem stranica, u *Mrežniku* se navodi više oblika (primjerice, cjelokupna imenička sklonidba i sva lica u prezentu). Ipak, zbog rjeđe se potvrđenosti u uporabi donosi po jedno lice u aoristu i imperfektu, a kod glagolskoga pridjeva trpnoga ženski se i srednji rod donose samo ako je naglasak pomičan (npr. *rečen* – *rečena* – *rečeno*).

ŠR: *igra* im. ž. <G *igrē*, D *igri*, A *igru*; mn. N *igre*, G *igārā*>

MR: *igra* im. ž. (G *igrē*, D *igri*, A *igru*, L *igri*, A *igrōm*; mn. NA *igre*, G *igārā*, DLI *igramā*)

ŠR: *břk* im. m. <G *břka*, L *břku*; mn. *břkovi*/*břci*, G *břkōvā*/*břkā*>

MR: *břk* im. m. (G *břka*, D *břku*, A *břk*, L *břku*, I *břkom*; mn. N *břkovi*/*břci*, G *břkōvā*/*břkā*, DLI *břkovima*/*břcima*, A *břkove*/*břke*)

ŠR: *mlādōst* im. ž. <G *mlādosti*, L *mladōsti*, I *mlādošću*/*mlādosti*>

MR: *mlādōst* im. ž. (GD *mlādosti*, A *mlādōst*, L *mladōsti*, I *mlādošću*/*mlādosti*)

ŠR: *sīn* im. m. <G *sīna*; mn. N *sīnovi*, G *sīnōvā*>

MR: *sīn* im. m. (GA *sīna*, DL *sīnu*, V *sīne*, I *sīnom*; mn. NV *sīnovi*, G *sīnōvā*, DLI *sīnovima*, A *sīnove*)

U *Školskome se rječniku* uza opisne pridjeve u neodređenoj obliku donose genitiv jednine, određeni oblik muškoga roda, ženski i srednji rod neodređenoga pridjeva te komparativ u muškome rodu, ako je realan, i po potrebi superlativ. U *Mrežniku* se uvijek donose komparativ i superlativ, ako su realni, u nominativu i genitivu jedninu. U *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* i *Mrežniku* sustavno je odabrana naglasne paradigme *c* kao standardnojezična u pridjevnoj sklonidbi (tip *mlād* – *mlāda* – *mlādo* – *mlādi*; *srētan* – *srētna* – *srētno*), koja je potvrđena među govornicima svih triju hrvatskih narječja (usp. Kapović 2008: 203).

⁴⁹ Naglasci su se u *Školskome rječniku* i *Mrežniku* nastojali uskladiti s pravopisnom normom gdje god se moglo, stoga ovjereni i potvrđeni naglasci *ljèkovi* i *djèlovi* nisu, kao ni u drugim jezičnim priručnicima, uzeti u obzir kao standardnojezični jer nisu uskladivi s pravopisnom normom.

ŠR: **zèlen** *prid.* <G zelèna; *odr.* zèlenī, G zèlenōg(a); *ž.* zelèna, *s.* zelèno; *komp.* zelènijī

MR: **zèlen** *prid.* (G zelèna; *odr.* zèlenī, G zèlenōg(a); *ž.* zelèna, *s.* zelèno; *komp.* zelènijī, G zelènijēg(a); *sup.* najzelènijī, G najzelènijēg(a))

ŠR: **blāg** *prid.* <G blāga; *odr.* blāgī, G blāgōg(a); *ž.* blāga, *s.* blāgo; *komp.* blāžī>

MR: **blāg** *prid.* (G blāga; *odr.* blāgī, G blāgōg(a); *ž.* blāga, *s.* blāgo; *komp.* blāžī, G blāžēg(a); *sup.* nājblāžī, G nājblāžēg(a))

ŠR: **slāb** *prid.* <G slāba; *odr.* slābī, G slābōg(a); *ž.* slāba, *s.* slābo/; *komp.* slābijī>

MR: **slāb** *prid.* G slāba; *odr.* slābī, G slābōg(a); *ž.* slāba, *s.* slābo; *komp.* slābijī, G slābijēg(a); *sup.* najslābijī, G najslābijēg(a))

U *Školskome se rječniku* donosi prvo lice jednine i treće lice množine prezenta. Treće se lice jednine prezenta navodi kod glagola koji dolaze samo u trećemu licu i kod onih kod kojih su se u trećemu licu jednine dogodile neke fonološke ili naglasne promjene (kod tih se glagola navodi i prvo lice jednine i treće lice jednine). Zatim se navodi imperativ u 1. licu jednine. U *Školskome se rječniku* navodi i aorist i u svršenih i nesvršenih glagola te se obvezno navodi prvo lice jednine, a treće se lice jednine navodi kad je fonološki ili naglasno bitno. U imperfektu se navodi prvo lice svih nesvršenih glagola. Obvezatno se navodi pridjev radni u muškome rodu osim za one glagolske pridjeve koji se upotrebljavaju samo u srednjemu rodu. Kad su morfološki ili naglasno relevantni, navode se i glagolski pridjevi u srednjemu i ženskome rodu te u množini muškoga roda. Kod prijelaznih se i nekih povratnih glagola u muškome rodu obvezatno navodi i pridjev trpni, a glagolski se prilozi sadašnji i prošli navode kad su fonološki razlikovni. U *Mrežniku* se donosi cjelokupan prezent, pridjevi radni i trpni u svim trima rodovima te glagolski pridjevi.

ŠR: **vūci** *gl. nesvrš. prijel./neprijel.* <*prez. 1. l. jd.* vūčem, *3. l. mn.* vūkū, *imp.* vūci, *aor.* vūkoh, *imperf.* vūcijāh, *prid. r. m.* vūkao, *ž.* vūkla, *s.* vūklo, *mn.* vūkli, *prid. t.* vūčen, *pril. s.* vūkūci>

MR: **vūci** *gl. nesvrš. prijel./neprijel.* (*prez. jd. 1. l.* vūčem, *2. l.* vūčeš, *3. l.* vūče, *mn. 1. l.* vūčemo, *2. l.* vūčete, *3. l.* vūkū; *imp.* vūci; *aor.* vūkoh; *prid. r. m.* vūkao, *ž.* vūkla, *s.* vūklo; *prid. t. m.* vūčen, *ž.* vūčèna, *s.* vūčèno; *pril. s.* vūkūci)

Zemljopisna imena, etnici i ktetici u *Školskome rječniku* donose se u posebnome dodatku i isključivo u kanonskome obliku, npr.:

Bòsna

Bosánac

Bòsānka

bòsanskī

U *Mrežniku* se u njegovoj se 1. fazi donose samo ktetici (toponimi i etnici unijet će se u sljedećim fazama). Uz ktetike se donose naglašeni oblici (genitiv jednine muškoga roda te ženski i srednji rod jednine) te napomena u kojoj su sadržani dodatni podatci koji se često odnose i na pripadajuće toponime te etnike (navode se povijesni i dijalektni toponimi, etnici i ktetici te izvanjezični podatci na temelju kojih se katkad donose i kraći jezični savjeti). Ktetik je naglašen onako kako je naglašen u *Bazi etnika i ktetika*, koja je izrađena u okviru projekta *Mrežnik* i dostupna na <http://hrvatski.hr/etnici-i-ktetici/>.

Bosna, Bosanac, Bosanka, bosanski
Bösna, G Bösne, D Bösni, A Bösnu, L u Bösni / ü Bosni, I Bösno
Bosánac, GA Bosánca, DL Bosáncu, V Bösánče, I Bosáncem; *mn.* NV Bosánci, G Bösánacă, DLI Bosáncima, A Bosánce
Bösánka, G Bösánkē, DL Bösánki, A Bösánku, V Bösánko, I Bösánkōm; *mn.* NAV Bösánke, G Bösánkā/Bösánki, DLI Bösánkama
bösanski

Napomena: Povijesni su etnici Bošnjak i Bošnjakinja 90-ih godina XX. stoljeća postali etnonimima koji se odnose na većinu južnoslavenskih muslimana, ponajprije u Bosni i Hercegovini, ali i u Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu i Makedoniji (gdje su autohtono stanovništvo) te Hrvatskoj, Sloveniji i drugdje u iseljeništvu. U hrvatskome i srpskome jeziku jezik se Bošnjakâ naziva bošnjačkim, a u bošnjačkome bosanskim.

2. slika: Obrada toponima *Bosna* i pripadajućih etnika te ktetika u *Bazi etnika i ktetika*

bösanski **bosanski** prid. (G bösanskōg(a); ž. bösanskā, s. bösanskō)
Bosanski je koji se odnosi na Bosnu i Bosance.
 - *Ratovao je sa Srbima oko Huma, a zatim prisilio bosanskog vladara Tvrtka I. da mu vrati krajeve koje je uzео Stjepan II.*
 - *Hrvatski je jezik nezamisliv bez rječnika i gramatika autori kojih su bosanski i hercegovački franjevci, od Šitovića do Marjanovića i Lalića, te oblika književnoga izraza popularnih poučnih djela Divkovića ili Babića.*
 - *Kao gosti nastupili su članovi KUD-a Izvor iz Viškova, koji su prije četiri godine osnovali Hrvati doseljeni iz Bosanske posavine.*
Što je bosansko? ban, crkva, država, franjevac, grb, katolik, kralj, Hrvat, listine, musliman, mediji, nacija, piramida, prijestolje, sevdalinka, Srbin, vladar; bosanski lonac
Koordinacija: bosanski i hercegovački (film, franjevci, govori, Hrvati, javnost, identitet, katolici, krajevi, kuhinja, more, muslimani, planine, plemstvo, poduzetnici, političari, povijest, sela, Srbi, studenti, šume, vlastelini, zastava), bosanski i hrvatski (biskupi, glazba, gradovi, izdanja, jela, kinematografija, kraljevi, lirika, manjina, mediji, narod, navijači, novine, pisci, pjesništvo, političari, rat, ratišta, sela, Srbi, strana, šume, televizija, teritorij, tisak, tužiteljstvo, vlada, vladari, vojnici, vojska, zastave), Bosanski i Slavonski (Brod, posavina, Šamac), bosanski i srpski (arhivi, filmovi, državljani, državljanstvo, iseljenici, jezik, kinematografija, korijeni, kraljevi, kultura, mediji, muzeji, nacionalna manjina, navijači, novine, pisci, podzemlje, rudnici, stanovništvo, udruge, zatvori); bosanski ili hrvatski (humor, jezik, kultura, more, plemstvo, sela, strana, vladar, vojnici), bosanski ili srpski (humor, film, glumci, jezik, kulturna tradicija, riječi, televizija, specijaliteti)
U imenima: Bosanska dolina piramida, Bosanska krajina, Bosanska posavina, Bosanski Brod, Bosanski pašaluk *пов.*, Bosanski Šamac, Crkva bosanska
 ° Povijesni su etnici *Bošnjak* i *Bošnjakinja* 90-ih godina XX. stoljeća postali etnonimima koji se odnose na većinu južnoslavenskih muslimana, ponajprije u Bosni i Hercegovini, ali i u Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu i Makedoniji (gdje su autohtono stanovništvo) te Hrvatskoj, Sloveniji i drugdje u iseljeništvu. U hrvatskome i srpskome jeziku jezik se Bošnjakâ naziva *bošnjačkim*, a u bošnjačkome *bosanskim*.
 Tvorba: bosan-ski,
Baza etnika i ktetika: <http://hrvatski.hr/etnici-i-ktetici/>
Kolokacijska baza hrvatskoga jezika: http://ihj.hr/kolokacije/search/?q=bosanski&search_type=basic

3. slika: Obrada natuknice *bosanski* u *Mrežniku*

Izvori i literatura

Anić, Vladimir. ²1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Školska knjiga. Zagreb.

ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I–XXIII. 1881. – 1976. JAZU. Zagreb.

Babić, Stjepan; Moguš, Milan. 2010. *Hrvatski pravopis usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika*. Školska knjiga. Zagreb.

- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija. ²1997. *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga. Zagreb.
- Benić, Mislav. 2007. Osnovni podaci o osječkoj akcentuaciji. *Filologija* 48. 1–28.
- Brozović, Dalibor. 1971. Uz jedno vrijedno, ali i kontroverzno akcentološko djelo – razmišljanja o genezi, sustavu i normi. *Jezik* 19/4–5. 123–139.
- Brozović, Dalibor. 1998. Refleks starohrvatskoga dugog jata u hrvatskome slovopisu. *Jezik* 46/1. 1–4.
- Delaš, Helena. 2012. *Prozodija Šime Starčevića*. Pergamena. Zagreb.
- Državni zavod za statistiku. *Stanovništvo prema spolu i mjestu rođenja, popis 2011*. www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/censustabsxls.htm (pristupljeno 10. ožujka 2019.).
- Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica. 2005. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- HER = Anić, Vladimir; Brozović-Rončević, Dunja; Goldstein, Ivo; Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko; Pranjković Ivo. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Ur. Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko. Novi liber. Zagreb.
- HJS = *Hrvatski jezični savjetnik*. 1999. Izv. ur. Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Vukojević, Luka. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine. Zagreb.
- HP = Birtić, Matea; Blagus Bartolec, Goranka; Hudeček, Lana; Jozić, Željko; Kovačević, Barbara; Lewis, Kristian; Matas Ivanković, Ivana; Mihaljević, Milica; Milković, Alen; Ramadanović, Ermina; Stojanov, Tomislav, Štrkalj Despot, Kristina. 2013. *Hrvatski pravopis*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- Ivić, Pavle. 1956. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod u štokavsko narečje*. Matica srpska. Novi Sad.
- Kapović, Mate. 2004. Jezični utjecaj velikih gradova. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlja* 30. 97–105.
- Kapović, Mate. 2006. Naglasne paradigme o-osnovâ muškoga roda u hrvatskom. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlja* 32. 159–172.
- Kapović, Mate. 2007. Hrvatski standard – evolucija ili revolucija?. *Jezikoslovlje* 8. 61–76.
- Kapović, Mate. 2010. O tobožnjoj neutralizaciji kratkih naglasaka u hrvatskom. *Croatica et Slavica Iadertina* 6. 47–54.
- Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Kapović, Mate. 2018a. Naglasak u rukopisnom rječniku Bartola Kašića (1599.). *Od dvojbe do razdvojbe. Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri*. Ur. Košutar, Petra; Kovačić, Mislav. Ibis grafika. Zagreb. 371–384.
- Kapović, Mate. 2018b. Povijest glagolske akcentuacije u štokavskom (i šire). *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 44/1. 159–285. doi.org/10.31724/rihjj.44.1.6.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1818. *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*. Beč.
- Klaić, Bratoljub. 1974. *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*. Zora. Zagreb.
- Klaić, Bratoljub. 2013. *Naglasni sustav standardnoga hrvatskog jezika*. Nova knjiga Rast. Zagreb.

- László, Bulscú. 1996a. Bilješka o književnome naglasku hrvatskome. *Suvremena lingvistika* 41–42. 333–391.
- László, Bulscú. 1996b. Općitbena bilježnost pri odredbi srbštine i hrvatštine. *Jezik i komunikacija*. Ur. Andrijašević, Marin; Zergollern-Miletić, Lovorka. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. Zagreb. 430–451.
- Ligorio, Orsat; Kapović, Mate. 2011. O naglasku dvosložnih *o*-osnova s kratkosilaznim naglaskom u Dubrovniku. *Croatica et Slavica Iadertina* 7/2. 327–366.
- Maretić, Tomo. 1899. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Kugli. Zagreb.
- Maretić, Tomo. ³1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Kugli. Zagreb.
- Martinović, Blaženka. 2017. Naglasna norma neutralnoga varijeteta suvremenoga hrvatskog jezika. *Od norme do uporabe* 1. Ur. Mlikota, Jadranka. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Hrvatska sveučilišna naklada. Osijek. 123–139.
- Martinović, Blaženka. 2018. Naglasna norma neutralnoga varijeteta suvremenoga hrvatskog jezika. *Od norme do uporabe* 1. Ur. Mlikota, Jadranka. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Hrvatska sveučilišna naklada. Osijek – Zagreb. 123–139.
- Martinović, Blaženka; Matešić, Mihaela, 2018. U potrazi za kompetentnim govornikom. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 11. 153–168.
- Matešić, Mihaela. 2009. Hrvatska ortoepija između norme i uzusa. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Ur. Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip. Disput. Zagreb. 291–305.
- Meco, Zenaida. 2009. Silazni naglasci u bosanskom jeziku – norma i stvarno stanje. *Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa Njegoševi dani* 1. Ur. Bečanović, Tatjana. Univerzitet Crne Gore – Filozofski fakultet. Nikšić. 61–76.
- Mićanović, Krešimir. 2005. Hrvatski s naglaskom. *Od fonetike do etike. Zbornik o sedamdesetogodišnjici Josipa Silića*. Disput. Zagreb. 387–393.
- Mihaljević, Milica. 2017. Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj. *Slovenska terminologija danas*. Ur. Piper, Predrag; Jovanović, Vladan. SANU – Institut za srpski jezik. Beograd. 383–403.
- Moguš, Milan. 1977. *Čakavsko narječje*. Školska knjiga. Zagreb.
- Moguš, Milan. 1993. *Povijest hrvatskoga književnog jezika*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- PHSJ = Pravopisna komisija. 1960. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim priručnikom*. Matica hrvatska – Matica srpska. Zagreb – Novi Sad.
- Pletikos, Elenamari. 2008. *Akustički opis hrvatske prozodije riječi (Prozodija riječi u suvremenom općem naddijalektalnom govoru)*. Neobjavljena doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- Popis 2013. = Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2013. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013*. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Sarajevo.
- Pranjković, Ivo. 2009. Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme. *Anagram*. www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1825&naslov=za-demokratizaciju-hrvatske-ortoepske-norme (pristupljeno 16. studenoga 2019.).
- Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Medicinska naklada. Zagreb.

- RHJ = *Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Gl. ur. Šonje, Jure. Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga. Zagreb.
- Runjić-Stoilova, Anita; Bartulović, Ivana. 2011. Odstupanja od standardnog naglasnog sustava u govoru profesionalnih novinara na HTV-u. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 2. 153–158.
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga. Zagreb.
- Škarić, Ivo. 1996. Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata?. *Govor* 13/1–2. 1–23.
- Škarić, Ivo. 2006. *Hrvatski govorili!*. Školska knjiga. Zagreb.
- ŠR = Birtić, Matea; Blagus Bartolec, Goranka; Hudeček, Lana; Jojić, Ljiljana; Kovačević, Barbara; Lewis, Kristian; Matas Ivanković, Ivana; Mihaljević, Milica; Miloš, Irena; Ramadanović, Ermina; Vidović, Domagoj. 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- Tafra, Branka. 2011. Kroatistička standardološka ispitivanja. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatim II*. Ur. Sesar, Dubravka. FF press. Zagreb. 35–49.
- Thomas, George. 1991. *Linguistic purism*. Longman. London – New York.
- Vidović, Domagoj. 2007. Accentual alternations in Neo-Štokavian Ijekavian dialects in Neretvanska krajina. *Tones and Theories: Proceedings of the International Workshop on Balto-Slavic Accentuation*. Ur. Matasović, Ranko; Kapović, Mate. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 199–211.
- Vidović, Domagoj. 2014. Naglasci u *Rječniku stranih riječi* i naglasnome priručniku Adolfa Bratoljuba Klaića u usporedbi sa *Školskim rječnikom hrvatskoga jezika*. *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2. 497–520.
- Vidović, Domagoj. 2020. O naglasnoj normi na temelju obradbe naglasaka u *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* i *Hrvatskome mrežnom rječniku (Mrežniku)*. *Od norme do uporabe* 2. Ur. Glušac, Maja. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Hrvatska sveučilišna naklada. Osijek – Zagreb. 281–295.
- Vukušić, Stjepan. 1982. *Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašivanja – stiničkog i Daničićeva*. *Prilog za uporabu normu hrvatskog književnog jezika*. Senj.
- Vukušić, Stjepan; Zoričić, Ivan; Grasseli-Vukušić, Marija. 2007. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.